

Т.В. Малецька

КОГНІТИВНИЙ РОЗВИТОК ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ХРОНОЛОГІЧНИХ ЗНАТЬ ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ

Стаття акцентує увагу на формуванні хронологічних знань учнів 5-7 класів за допомогою когнітивного розвитку підлітків. Мета статті – простежити впливи навчального предмета «історія» на когнітивну сферу дитини, запропонувати прийоми розвитку когнітивних умінь учнів 5-7 класів при формуванні хронологічних знань, назвати чинники впливу когнітивного розвитку підлітків на процес формування хронологічних знань. У цьому контексті актуальним завданням є визначення регулятивної ролі різних психологічних властивостей, які є внутрішніми умовами продуктивного навчання, що визначає специфічність їхнього впливу при виборі методів навчання, організації навчальних занять і самостійної роботи учнів.

Ключові слова: знання, хронологічні знання, когнітивний розвиток, когнітивні процеси, підлітки, прийоми розвитку когнітивних умінь.

Статья акцентирует внимание на формировании хронологических знаний учащихся 5-7 классов с помощью когнитивного развития подростков. Цель статьи – проследить влияние учебного предмета «история» на когнитивную сферу ребенка, предложит приемы развития когнитивных умений учащихся 5-7 классов при формировании хронологических знаний, назовет факторы влияния когнитивного развития подростков на процесс формирования хронологических знаний. В этом контексте актуальной задачей является определение регулятивной роли различных психологических свойств, которые являются внутренними условиями продуктивного обучения, определяет специфичность их влияния при выборе методов обучения, организации учебных занятий и самостоятельной работы учащихся.

Ключевые слова: знания, хронологические знания, когнитивное развитие, когнитивные процессы, подростки, приемы развития когнитивных умений.

The article focuses on the formation of chronological knowledge of students grades 5-7 through cognitive development of adolescents. The purpose of the article – to trace the influence of school discipline of «history» in the child's cognition, suggest methods of developing cognitive skills of students in grades 5-7 formation chronological knowledge, to name factors that influence cognitive development of adolescents in the formation of chronological knowledge. In this context, the urgent task is to determine the regulatory role of various psychological properties that are internal conditions of productive learning, which determines the specificity of their influence on the choice of teaching methods, organization of training sessions and individual work of students.

Key words: knowledge, chronological knowledge, cognitive development, cognitive processes, adolescents, methods of cognitive skills.

Постановка проблеми. Одна з найбільших цінностей сучасної цивілізації – знання. З цим погоджуються суспільство, педагоги, батьки і це усвідомлюють випускники школи. Знання – це теоретично узагальнений суспільно – історичний досвід, результат оволодіння людиною дійсності, її пізнання. Знання підіймають діяльність на вищий рівень усвідомленості, підвищують упевненість людини в правильності її виконання. Виконання діяльності неможливе без знань [1]. Не стоїть остеронь цих процесів і когнітивна психологія – напрям, який намагається довести вирішальну роль знання в організації поведінки суб'єкта. Психологи, які об'єднались довкола цього підходу, стверджують, що людина – це не машина, яка сліпо й механічно реагує на внутрішні чинники або на події в зовнішньому світі; навпаки, розумові людини доступно більше: аналізувати інформацію про реальну дійсність, робити порівняння, ухвалювати рішення, розв'язувати проблеми, які постають перед нею щохвилини. Саме такі розумові операції потрібно виконувати учням на кожному уроці історії, особливі зусилля потрібно прикласти для формування хронологічних знань, засвоєння яких неможливе без перебігу когнітивних процесів, до складу яких входять: увага, сприймання, мислення, пам'ять та ін.. Мета ж сучасної історичної освіти – формування історичних знань як основи світоглядних позицій. Як стверджує К.О.Баханов, історичні знання знаходять своє відображення у: фактах – найпростіших одиницях знань, що фіксують конкретну подію або будь-який її прояв; уявленнях – чуттєвих образах або елементарних знаннях про предмет і явища; поняттях – відображення історичних подій, явищ, процесів в їх найістотніших зв'язках; судженнях-утвердженнях або запереченнях наявності у предметах і явищах тих чи інших ознак, властивостей; умовиводах-логічних діях, внаслідок яких з одного або кількох відомих і певним чином пов'язаних між собою суджень виводять нове судження, що містить нове знання про предмет [2, с.32].

Аналіз основних досліджень. Особливе місце в системі історичних знань посідають хронологічні знання, тому що історія поза часом неможлива. У сучасній українській методичній науці процес формування історичних знань, уявлень у межах своїх досліджень розглядають К.Баханов, А.Булда, В.Власов,

В.Комаров, Т. Ладиченко, П.Мороз, Р.Пастушенко, О. Пометун, Г.Фрейман та інші. Спільним для цих авторів є те, що вони розглядають формування історичних знань, уявлень, як емпіричний рівень набуття предметних компетентностей. Термін «когнітивний» у зв'язуванні з поняттям «розвиток» не одержав широкого поширення у вітчизняній психологічній літературі. Він асоціюється з назвою одного з напрямків сучасної психології, що зародились у США в 60-ті роки ХХ століття: «когнітивною психологією». Слідом за В. Дружиніним ми вважаємо цей термін синонімічним термінам «пізнавальний», «розумовий», «ментальний». Термін «когнітивний розвиток» використовується в роботах М. Коула. Генрі Глейтман зі співавторами визначає когнітивний розвиток як «розумовий ріст людини від дитинства до дорослості» [5, с.1]. У підручнику «Когнітивна психологія», що вишли за редакцією В. Дружиніна й Д.В. Ушакова, когнітивний розвиток визначається як зміна інтелектуальних здібностей і знань про світ у міру розвитку дитини. При цьому підкреслюється, що аналізує й описує шляхи цих змін когнітивна психологія. У монографії С. Міллера «Психологія розвитку: методи дослідження» когнітивний розвиток зовсім ніяк не визначається. Не дає виразного визначення розглянутому поняттю відомий фахівець із когнітивної психології Р. Солсо. Він лише наголошує, що «з погляду розвитку, мислення дорослої людини – це складний результат його довгого росту, що починається із самого моменту народження» [5, с.1].

Когнітивні теорії особистості ґрунтуються на трактуванні людини як істоти, що розуміє, аналізує, оскільки людина перебуває у світі інформації, яку треба збагнути, оцінити, використати. Чи можуть допомогти сучасні дослідження когнітивної психології у формуванні хронологічних знань учнів при вивченні історії? К.О.Баханов у межах своїх досліджень звертає увагу на психолого-педагогічні засади сучасного навчання історії в школі і приділяє значну увагу визначеності рівня сформованості пізнавальних можливостей учнів і допомагає знаходити шляхи подальшого розвитку. На його думку, головним завданням учителя має бути забезпечення індивідуального зростання учня. А для цього потрібно, щоб учитель умів визначати рівень розвитку пізнавальних процесів і новоутворень кожного учня і будував свою освітню діяльність, спираючись на наявний рівень учнів та забезпечуючи обов'язкове його підвищення [1, с.54]. Дослідник особливу увагу приділяє особистісно орієнтованому навчанню, побудованому на психолого-педагогічних засадах, нас цікавить вужче коло питань, а саме: формування хронологічних знань учнів 5-7 класів за допомогою когнітивного розвитку підлітків.

Мета дослідження – простежити впливи навчального предмета «історія» на когнітивну сферу дитини, запропонувати прийоми розвитку когнітивних умінь учнів 5-7 класів при формуванні хронологічних знань, назвати чинники впливу когнітивного розвитку підлітків на процес формування хронологічних знань.

Виклад основного матеріалу. Успішне вивчення історії не можливе без засвоєння хронології. Однак опитування учнів показало, що з 40 опитаних учнів (10-12 років) у 35 (87,5%) виникають труднощі при формуванні хронологічних знань. Тому варто присвятити увагу аналізу значущості деяких чинників, які виявляються важливими в організації успішного навчання історії. У цьому контексті актуальним завданням є визначення регулятивної ролі різних психологічних властивостей, які є внутрішніми умовами продуктивного навчання. Такі властивості можуть зачіпати різні рівні функціонування психіки: сприйняття, перероблення й аналіз навчальної інформації, регуляція навчання, що визначає специфічність їхнього впливу при виборі методів навчання, організації навчальних занять і самостійної роботи учнів. Когнітивний розвиток об'єктивується в різних його показниках. Дослідники виділяють їх відповідно до теоретичних поглядів, що розвиваються. А.Маркова склала найбільш повний їхній перелік, що включає 22 показники. Показниками когнітивного розвитку як природного процесу виступають: узагальнене перенесення засвоєних знань на новий матеріал за власною ініціативою, застосування розумових операцій у нових умовах (Е. Кабанова-Меллер); розумові операції: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, конкретизація, порівняння, класифікація (Н. Менчинська); якості розуму: самостійність, глибина, критичність, гнучкість, вікова динамічність (З. Калмикова); навченість як сприйнятливості до навчання (Б. Ананьев, Н. Менчинська, З. Калмикова); «узагальнення з місця» як виділення принципу, закономірності без перебору конкретних варіантів (С. Рубінштейн, В. Крутецький); децентрація розумової діяльності (Б. Ельконин); інтелектуальна ініціатива як пошук нового за межами необхідного (Д. Богоявленська); оборотність інтелектуальних операцій (Ж. Піаже); внутрішній план дії (П. Пономарів) [5, с.2].

Ще один вагомий чинник – підлітковий вік. Це один з найважливіших етапів життя людини. У ньому багато джерел і починань всього подальшого становлення особистості. Вік цей нестабільний, вразливий, важкий і виявляється, що він більше, ніж інші періоди життя, залежить від реальностей довкілля.

Загальна характеристика підліткового віку варіює в різних теоріях залежно від їх основної ідеї. Так, у психоаналізі домінують ідеї статевого дозрівання і пошуку ідентичності, в когнітивних теоріях – зростання розумових здібностей, у діяльнісному підході – змін провідної діяльності. Однак всі ці і багато інших підходів об'єднує те, що в них існують загальні показники, які характеризують цей вік. Вони визначаються численними соматичними, психічними і соціальними змінами.

Взагалі життєві етапи розвитку людини включають три часові модальності: хронологічний, соціальний та історичний вік. Перший відображає розвиток когнітивного, соціального, статевого та інших планів у онтогенезі. Другий – систему норм, соціальних вимог і правил поведінки, що засвоюються у певному віці конкретного суспільства. Третій – положення людини в тих чи інших вікових групах, які послідовно розвиваються в ході історії.

У традиційній класифікації підлітковим прийнято вважати період розвитку індивіда від 10-11 до 14-15 років. Сучасні дослідники підліткового віку зійшлися у важливості визначення однієї суперечності. З одного боку, підлітковість – це вік соціалізації, вросування в світ людської культури та суспільних цінностей, а з другого – це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного унікального і неповторного Я. Більшість молодших підлітків (10-12 років) залишаються на рівні розвитку конкретних мисленневих операцій. У середині підліткового віку спостерігається найбільш швидкий темп у розвитку пам'яті. В цілому, підлітковий вік є найсуттєвішим етапом формування уважності до людей як важливої риси характеру підлітка. А розвиток усіх психічних функцій сприяє розширенню пізнавального кругозору, опануванню регулятивною стороною поведінки і самодіяльності підлітка, збільшенню його соціального простору, в якому устанавлюються певні рівні взаємовідносин із дорослими і однолітками.

Конструюючи урок історії, учитель повинен пам'ятати, що головне в його роботі – це не те, що він розкаже та покаже, дасть завдання, проконтролює його виконання, а те, як він навчить учнів умінням і навичкам раціонально вчитися. У цьому процесі особливої ваги набувають когнітивні вміння – (універсальні) загально навчальні вміння, володіння якими дозволяє людині самостійно працювати з інформацією у процесі її набуття. Засвоїти знання – це означає бути здатним: відтворити елементи бази навчальної інформації; застосовувати елементи навчальної інформації для розв'язання типових задач предметної галузі; використовувати базу знань для здобуття нової інформації та розв'язання нових задач у нових умовах [6, с.118].

Формування хронологічних знань неможливе без перебігу когнітивних процесів, до складу яких входять: увага, сприймання, мислення, пам'ять. Усі вони взаємопов'язані в пізнавальному процесі, протікають відповідно до встановлених психологічною наукою закономірностей і потребують розвитку.

На ефективність сприймання інформації впливають його вид, характерний для кожної особистості, та кількість інформації, що надійшла до мозку від різних органів чуття. Чим більше каналів, якими інформація потрапляє до людини, тим повніша картина образу предмета, який складається в її свідомості, тим краще він запам'ятовується. За характером сприймання учнів поділяють на аудіалів, візуалів, кін естетиків, учнів із комбінованим типом сприймання.

Мислення – складний розумовий процес, продуктом якого виступають знання. У ньому виділяють три аспекти: мотиваційний, операційний і змістовий. До складу розумових дій, які забезпечують досягнення поставленої мети, входять: порівняння, узагальнення, конкретизація, систематизація, класифікація, аналогія, аналіз, синтез, абстрагування. Кожна із цих дій має свою структуру й алгоритм виконання. Без ознайомлення з ними неможливе навчання учнів усвідомлено та компетентно здійснювати пізнавальну діяльність.

Пам'ять у пізнавальному процесі відіграє особливу роль: по-перше, виступає джерелом знань і вмінь, необхідних для отримання нового знання; по-друге, є механізмом збереження набутих знань і вмінь. За визначенням психологів, під пам'яттю розуміють процес одержання, переробки, запам'ятовування та відтворення інформації. Ефективність запам'ятовування залежить від уміння користуватися законами пам'яті, до складу яких входять: закон повторення, закон обсягу знань, закон установки, закон усвідомленого сприймання, закон першого враження, закон асоціацій, закон довжини інформаційного ряду, закон пропускну здатності людини, закон забування, закон накладання інформації та ін. Незнання цих законів значно знижує результативність праці вчителя та учнів у формуванні хронологічних знань, а отже і у вивченні історії.

Щоб подолати труднощі в цьому процесі, пропонуємо прийоми розвитку когнітивних процесів учнів 5-7 класів під час формування хронологічних знань. Для розвитку уваги учнів 5 класу використайте прийом «У пошуках правди». Запропонуйте учням текст, у якому потрібно знайти помилки і вставити пропущені слова. «Лічба років від певної події називається літочисленням, тобто ... (ерою). Один мільйон років (300-400 років) тому в Україні поступово узвичаїлася лічба років, яку ми використовуємо й тепер. Час від першого року до теперішніх днів називають нашою датою (нашою ерою). Кожні ... (100) років називають століттям, або ... (віком). Тисяча років – це ... (тисячоліття). Перше століття нашої ери починається в 1-му році й закінчується в 101-му році (100-му)».

Ефективність сприймання підсилить прийом «Сприйми дату», що передбачає представлення змісту інформації різними способами та за допомогою різних знаків кодування. Наприклад, викладаючи історію в 6 класі, можна застосувати цей прийом при вивченні дати появи первісних людей на території України – 1 мільйон років тому, а саме: намалюйте малюнок цієї події і заховайте на ньому зазначену

дату; визначте зміст підказок, за якими можна її впізнати; складіть загадку про цю дату; підберіть п'ять дієслів, з якими можна вживати потрібну нам дату.

Для розвитку мислення варто застосовувати ігрові прийоми, які підійдуть для учнів 5-7 класів, такі як «Неслухняні цифри» (учням пропонується хаотичний набір цифр, логічно склавши які вони отримають знайомі їм історичні дати: 1;4;0;9;5;8;9;0;1;4;6;3;5;8; = 988 р.– хрещення Київської Русі; 945 р.– загибель князя Ігоря; 1054 р.– смерть Ярослава Мудрого; 1036 р.– будівництво Софії Київської) та «Чорний ящик», в якому знаходяться ключові дати з вивченої теми, щоб їх назвати, учні по черзі витягують з чорного ящика завдання (ключові поняття, опис, навідні запитання) і називають ці дати.

Обсяг пам'яті дозволяє збільшити прийом: «Хто більше напише на дошці дат із вивченої теми». До дошки викликають декількох учнів і проводять змагання. Клас стежить за правильністю записаних дат. «Хто швидше напише дати, вивчені протягом уроку». Запрошуються учні з кожного ряду, перемагає той ряд, учні якого першими виконали завдання.

Швейцарський психолог Жан Піаже, поставивши перед собою завдання з'ясувати, яким чином людина пізнає реальний світ, вивчав закономірності розвитку мислення в дитини. Він дійшов висновку, що когнітивний розвиток є результатом поступового процесу, який складається з послідовних стадій. Розвиток інтелекту дитини відбувається в результаті постійних пошуків рівноваги між тим, що дитина знає, і тим, що вона прагне зрозуміти [3; с.68]. Отже, завдання вчителя історії при формуванні хронологічних знань підлітків допомогти дитині в цих пошуках, вміло тримати рівновагу між вивченим і тим, що потребує вивчення.

Висновки. Навчальний предмет «Історія» представляє складну систему впливів на когнітивну сферу дитини. Вона включає спосіб побудови навчального матеріалу, методи роботи вчителя, організацію навчально-пізнавальної діяльності школярів та ін. Історичні знання акумулюють не тільки інформацію про факт, а й пов'язані з нею емоції, не тільки інформацію про зовнішній бік подій, процесів, явищ, а й про їхню сутність, логіку розвитку. Вони складають підґрунтя до переходу на теоретичний рівень пізнання, на пояснення історичних фактів. Чим більш широкими є історичні уявлення учня, тим змістовнішою є система понять, сформованих на їх основі.

Як відзначають психологи, наочно-образний і емоційно-образний виклад навчального матеріалу у 5-7 класах загальноосвітньої школи детермінує переважно діяльність відтворюючої і творчої уяви учнів, викликає у них відповідні емоції, створює співзвучні фактам співпереживання. Отже, створення і збагачення історичних знань у свідомості дитини має велике виховне значення. Картини минулого викликають сильні почуття: ненависть, співчуття, захоплення, натхнення. Яскраві образи минулого впливають на формування життєвих ідеалів, емоційно-ціннісних орієнтацій учня, його поведінку, слугують засобом громадянського і морального виховання.

Прийоми та засоби емпіричного вивчення історії можуть бути представлені у процесі навчання на трьох рівнях пізнавальної діяльності: 1) викладу та відтворення навчальної інформації; 2) її перетворення; 3) творчої реконструкції образів минулого. Це дозволяє враховувати різні пізнавальні можливості школярів. Прийоми розвитку когнітивних умінь дозволяють отримати бажаний результат у формуванні хронологічних знань лише при умові їх системності, добровільності, доброзичливості, посиленості.

Прийоми навчальної роботи, що забезпечують відтворення, перетворення або творчу реконструкцію історичних образів (уявлень) у поєднанні з адекватними засобами навчання є єдиним комплексом способів вивчення історичних фактів на емпіричному рівні. Важливо не тільки механічно запам'ятати дату і подію, а й логічно пов'язати їх з характеристикою історичного явища та епохою. У ході уроку учні повинні вивчити мінімум обов'язкових дат, щоб спираючись на них, вміти визначити в часі факти, історичні події.

Для учнів 5-7 класів характерно конкретно-образне мислення. Тому засвоєння навчальної інформації на емпіричному рівні у вигляді історичних уявлень взагалі та хронологічних знань, уявлень, зокрема, як образу певного історичного часу (доби), тривалості історичного явища, послідовності чи синхронності протікання фактів минулого в контексті співвідношення елементів історичної освіти з потребами і мотивами школярів є важливою умовою формування в них предметних компетентностей та гуманістичного світогляду.

Учитель у своїй роботі з формування хронологічних знань учнів 5-7 класів обов'язково має враховувати чинники впливу когнітивного розвитку підлітків: психологічні властивості дитини та їх регулятивну роль; підлітковий вік, який характеризується численними соматичними, психічними і соціальними змінами; перебіг когнітивних процесів та їх постійний розвиток.

Таким чином, формування когнітивних умінь має плануватися з урахуванням чотирикомпонентного їх складу, можливих чотирьох рівнів засвоєння знань і особливостей перебігу кожного когнітивного процесу. Тому до прийомів розвитку когнітивних умінь повинні увійти: прийоми роботи з інформацією, її сприймання; прийоми розвитку мислення, уваги, пам'яті.

Література

1. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії. – Х.: Вид. група «Основа», 2012. – 239[1] с.: табл. – (Серія «Професійний довідник»).
2. Баханов К.О. Традиції та інновації в навчанні історії в школі: Дидактичний словник-довідник. – Запоріжжя: Просвіта, 2003. – 108 с., іл.
3. Варій М.Й. Загальна психологія: Підручник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. – 2-ге видан., випр. і доп. – К.: «Центр учбової літератури», 2007. – 968 с.
4. Павелків Р.В. Загальна психологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12631113/psihologiya/znannya_uminnya_navichki.
5. Ренке С.О. Поняття про когнітивний розвиток і методи його дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/460/94/>.
6. Шарко В.Д. Сучасний урок: технологічний аспект / Посібник для вчителів і студентів. – К.: СПД Богданова А.М., 2007. – 220 с.